

ARBEIDSOMSTANDIGHEDEN IN DE PIJPFABRIEKEN TE GOUDA

door L. van Duuren

INLEIDING

De arbeidsomstandigheden waren in de vorige eeuw in de meeste fabrieken niet al te best en de pijpenfabrieken maakten daarop geen uitzondering. Er waren lange werktijden, kinder- en vrouwenarbeid kwam veel voor en er heerste vaak een ongezond werkklimaat.

In de negentiende eeuw zijn echter ook de eerste stappen gezet ter verbetering, zoals bijvoorbeeld de wetten die de kinderarbeid aan banden legden. Een van de middelen die de overheid instelde ter controle op de naleving van de wetten was de arbeidsinspectie.

Door twee van de eerste inspecteurs, H.E.W. Struve en A.A. Bekaar, is een uitvoerig verslag gemaakt van de arbeidsomstandigheden in een groot aantal fabrieken en werkplaatsen, die zij bezochten op hun inspectiereis door het land. Hun bevindingen zijn in 1890 gepubliceerd in de Verslagen van de inspecteurs van den arbeid (1). Naast deze publicatie zijn ook de uitgebreide handgeschreven aantekeningen (2) bewaard gebleven die de grondslag vormden voor bovengenoemde verslagen.

Het adresboek voor fabrikanten uit 1889 vermeldt de volgende 19 pijpenfabrikanten in Gouda: J. van Balen, N.L. Blokland, J. C. Bokhoven, J. de Gidts, P. Goedewaagen & Zoon, H. Jager, K. Jonker & Zonen, A. van der Klein Pzn, Wed. J. v. d. Klein & Zoon, G. Prince & Zonen, Jan Prince & Cie, H. van Rijst Jzn, F. S. Sparnaaij & Zonen, B. Wagenaar, G. J. Wagenaar, P. van der Want, P. J. van der Want Az, P. G. van der Want, Zwartjes & Cie. Negen van deze bedrijven (zie tabel) zijn door Struve en Bekaar bezocht, zodat we kunnen aannemen dat het overzicht een redelijk beeld geeft van de arbeidsomstandigheden in de pijpenindustrie aan de einde van de negentiende eeuw.

KINDER- EN VROUWENARBEID

In de pijpenindustrie heeft altijd een groot deel van de arbeidskrachten bestaan uit vrouwen, jongens en meisjes. Hierdoor konden de loonkosten gedrukt worden en kon men blijven concurreren met het buitenland.

De verhouding tussen sekse en leeftijden in de bezochte fabrieken lag als volgt: 124 mannen en 104 vrouwen ouder dan 18 jaar en 14 jongens en 30 meisjes van 18 jaar en jonger (zie tabel). Er was vrijwel altijd een duidelijke taakverdeling tussen mannen, vrouwen, jongens en meisjes. De vrouwen en kinderen deden de lichtere werkzaamheden, de mannen de zware zo-

als het kasten van de pijpen.

Het werk van de vrouwen en meisjes bestond uit het tremmen, snollen, glanzen, vollen, dopen, pakken, sorteren, uitschieten, en ander winkelwerk. De jongens werden ingezet bij het maken van de rollen. Meestal werden de werkzaamheden van de mannen en vrouwen in gescheiden ruimten verricht.

WERKTIJDEN

De aanvangstijden van het werk waren vroeg, vanaf half zes bij P.J. van der Want en de beëindiging van het werk was soms laat, bijv. 21.00 uur bij G.J. van Baalen. Dit betekende dat men lange dagen maakte variërend van 11 tot 14 uur. Vrijwel overal waren 's morgens, 's middags en in de namiddag rusttijden. De werktijden lagen in de pijpenindustrie geenszins vast. In de noten van het verslag van de inspecteurs wordt herhaaldelijk vermeld dat iedere werkman of -vrouw binnen zekere grenzen kon komen en gaan wanneer zij of hij wilde. Deze soepele opstelling valt te verklaren uit het feit dat de beloning afhankelijk was van de hoeveelheid geleverd werk.

Overwerk, nachtwerk kwam slechts voor bij enkele mannen die betrokken waren bij het stoken van de oven.

JAN PRINCE & CIE

GOUDA.

FABRIKANTEN VAN

lange en korte Goudsche Pijpen,

zoowel voor *Binnenlandsch* verbruik als voor *Export* naar *Engeland, Schotland, Ierland, België, Frankrijk, Spanje, Duitschland, Noorwegen, Oost- en West-Indiën, Noord- en Zuid-Amerika, Australië en Afrika*, bekend onder de

GEDEPONEERDE FABRIEKSMERKEN:

De Melkmeid, het Lam onder den Boom, de Bot, de Leeuw in den Hollandschen Tuin, de Staande Leeuw, de Harp, het Oost-Indisch Compagnie's Wapen, de Haan, (Z), de gekroonde A, BS, TD, 46 en 51.

BEKROOND OP DE TENTOONSTELLINGEN:

te Dublin, Haarlem, Amsterdam, Sydney en Melbourne.

FABRIKANTEN VAN

GOUDA'S AARDEWERK,

alsmede

BLOEMPOTTEN, STEKPOTTEN, HANGPOTTEN,
ZAAIBAKKEN, BLOEMBOLSHOTELS en BLOEMHANGERS.

BEKROOND OP DE TENTOONSTELLINGEN:

te Amsterdam (1880), Arnhem, Appingadam, Groningen, Veendam, Zeist, en Amsterdam (1883). *Diploma Gouden Medaille.*

SNELWATERFILTERS,

ter bekoming van spoedig gezuiverd Drinkwater, in zes soorten.

GROSSIERS IN

Bergsch-, Oosterhoutsch-, Friesch-, Kenlsch- en Frechner Aardewerk,
BIERKRUIKEN en JACOBA INLEGPOTTEN.

KOOPLIEDEN IN

Pijpaarde, Leoderts, Bruinsteen en Gemalen Glazuren
voor Glasblazerijen, Aardewerk- en Pannenfabrikanten.

KRACHTWERKTUIGEN

In de 19de eeuw zien we de opkomst van de stoommachine. In veel fabrieken werd paarde- en mankracht vervangen door stoommachines. In de pijpenfabricage in van stoomkracht echter weinig gebruik gemaakt omdat de meeste werkzaamheden (nog) niet door machines verricht konden worden. Waarschijnlijk werd de stoomkracht alleen benut bij het voorbereiden van de klei, wat voorheen met behulp van rosmolens werd verricht. Er worden twee fabrieken genoemd die gebruik maakten van stoomkracht: de firma P.Goedewaagen en Zonen en de firma Wed. P.J.van der Want Azn.

WERKLOKALEN

Zes fabrieken lagen tussen of tegen andere bebouwing aan, de overige drie waren vrijstaand. Sommige werklokale waren gelijkvloers, andere hadden 1 of 2 verdiepingen. In alle gevallen viel er voldoende daglicht in de werkruimten. Als kunstlicht werd in vrijwel alle fabrieken petroleum gebruikt, waarbij regelmatig werd aangetekend dat de werklieden daar zelf voor moesten zorgen en zelf moesten bekostigen. De zindelijkheid in de werkruimten was tamelijk goed. Als warmtebron fungeerde een kachel die in de winter en bij nat weer werd gestookt. Eenmaal wordt ook melding gemaakt van een stookkast als verwarming.

Uittreksel uit de Verslagen van de arbeidsinspectie, betreffende de samenstelling van de werknemers en arbeidstijden.

Bedrijven	H.Jager	G.J.C.Prince & Zonen	Firma F.S.Sparnaay & Zonen	G.J.van Baalen	Firma P.Goedewaagen & Zonen	Jan Prince & Co	Firma F.Zwartjes & Co	G.C.van der Want Gzn	Med.P.J.van der Want Azn.
werknemers									
mannen	12	9	3	5	34	20	10	20	11
jongens 16 - 18 jaar					1		1		
14 - 16 jaar		1			3	1	1	1	
13 - 14 jaar					1	1		1	
12 - 13 jaar					1				
vrouwen			2	6	38	12	13	24	9
meisjes 16 - 18 jaar					1	5		8	
14 - 16 jaar					1			4	4
13 - 14 jaar					5	1			
12 - 13 jaar					1				
totaal	12	10	5	11	86	40	25	58	24
zuivere werktijd (uren)	11 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{1}{2}$	13	12 $\frac{1}{2}$	12	13	11 $\frac{1}{2}$	14
rusturen	2 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{4}$	2	1	2	1 $\frac{3}{4}$	1	2 $\frac{1}{2}$	1

BIJZONDERHEDEN

De meeste kritiek hadden de inspecteurs op de ventilatie van de werklokalen. Door gebrek aan frisse lucht waren deze ruimten vaak bedompt. Meestal waren er wel mogelijkheden om te ventileren door draai-, schijf- of tuimelramen maar daar werd geen gebruik van gemaakt omdat dit het droogproces nadelig kon beïnvloeden. Ook waren de ruimten vaak rokerig door het stoken van de oven. Om valse trek te voorkomen mocht niet geventileerd worden; de rook moest zich dus een weg zoeken door het dak. In deze brandgevoelige bedrijfstak had men de beschikking over

N.V. GOEDEWAAGEN's

KONINKLIJKE HOLLANDSCHE PIJPEN- EN AARDEWERKFABRIEKEN
PLATEELBAKKERIJ „DE DISTEL”
G O U D A

brandslangen, waterkranen, handspuiten en extincteurs (=brandblusapparaten).

Sociale voorzieningen waren er nog nauwelijks. Over dit onderwerp staan slechts bij twee firma's opmerkingen. De werklieden van de firma H.Jager waren aangesloten bij het pottenbakkersfonds met een contributie van 10 cent per week, dit gaf recht op een uitkering van f 5,- per week gedurende 13 weken. Bij de firma F.S.Sparnaaij betaalde soms bij ongelukken het volle loon door.

Ieder die geïnteresseerd is in de volledige verslagen van de arbeidsinspectie moet f 5,- overmaken op giro 2817405 t.n.v. L.van Duuren, Zalkerbos 116, Zoetermeer, met vermelding van "Arbeidsinspectie".

BRONNEN

1. Verslagen van de inspecteurs van den arbeid in het Koninkrijk der Nederlanden over 1890. 1^e jaargang Departement van Justitie.
2. Archief Centrale Dienst Arbeidsinspectie 2.15.12, nr.1667 en 1669. Gegevens voor een nijverheidsstatistiek 1887-'89 in opdracht van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Koninklijk Besluit van 30 februari 1888 verzameld door H.E.W.Struve en A.A.Bekaar.

VERANTWOORDING AFBEELDINGEN

afb.1,3 Helbers,G.C. en D.A.Goedewaagen. Goudsche Pijpen.

Atlantic, Gouda, 1942

afb.2 Adresboek van fabrikanten, 1889

afb.4 Monsterzakje van de firma Goedewaagen